

هم‌سوگرایی فارسی سوم

با برنامه‌ی درسی ملی جمهوری اسلامی ایران

دکتر حسین قاسم‌پورمقدم

عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش

اشاره

برنامه‌ی درسی حوزه‌ی یادگیری فارسی ابتدایی در میان دیگر برنامه‌های درسی این دوره از اهمیت بسزایی برخوردار است. این برنامه نه تنها در تحکیم و تثبیت روابط اجتماعی دانش‌آموزان مؤثر است بلکه در تسهیل و تعمیق سایر حوزه‌های یادگیری چون ریاضی، علوم، دینی و مطالعات اجتماعی نیز تأثیر دارد. نظام آموزشی به‌ویژه نظام برنامه‌ریزی درسی کشور، مسئولیت بسیار سنگینی برای تحقق اهداف و سیاست‌های آموزشی برنامه‌ی درسی ملی دارد. به همین دلیل لازم است برنامه‌ی درسی فارسی همواره مورد توجه مسئولان، برنامه‌ریزان و مجریان آموزشی قرار گیرد. به کارگیری علمی و عملی اصول و معیارهای برنامه‌ریزی درسی در مراحل طراحی، اجرا و ارزش‌یابی، موجب تعادل منطقی در آموزش، توسعه و تعمیق مفاهیم موردنظر می‌شود. در نتیجه، امکان وصول به هدف‌های برنامه‌ی درسی ملی بیشتر می‌شود و محتوای آموزشی با نیازهای دانش‌آموزان و انتظارات جامعه هم‌سو خواهد شد. با توجه به ضرورت‌های فرهنگی، اجتماعی، دینی و آموزشی، برنامه‌ی درسی فارسی ابتدایی در سال ۱۳۷۸ فرایندی کاملاً علمی و منطقی مورد بازنگری قرار می‌گیرد و در پی آن «راهنمای برنامه‌ی درسی فارسی» و کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم پنج پایه‌ی ابتدایی تولید می‌شود. پس از گذشت یک دهه از عمر این برنامه به‌دلیل تولید برنامه‌ی درسی ملی، برنامه‌های درسی از جمله فارسی دچار تغییر و تحول اساسی می‌شوند. از سال ۱۳۹۰ متناسب‌سازی برنامه‌ی درسی فارسی با اصول و اهداف برنامه‌ی درسی ملی آغاز می‌شود و به پیروی از آن مواد آموزشی نیز ساختار و محتوای تازه‌ای به خود می‌گیرند. پس از هم‌سوگرایی محتوای بسته‌ی آموزشی فارسی اول و دوم ابتدایی، اکنون شاهد پیاده‌سازی سیاست‌های اسناد بالادستی نظام آموزشی از جمله سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند برنامه‌ی درسی ملی هستیم. در این مطالعه سعی می‌شود نشانه‌های هم‌سوسازی برنامه‌ی درسی فارسی سوم ابتدایی چاپ ۱۳۹۲ با برنامه‌ی درسی ملی از دیدگاه‌های مختلف بازنمایی شود.

هم‌خوانی فارسی سوم با شرایط و امکانات مناطق آموزشی

هرچند برنامه‌ی درسی فارسی بنا بر سیاست حفظ وحدت ملی باید واحد و دارای خاستگاهی خاص باشد، اما براساس اصل کاهش تمرکز و سهیم کردن استان‌ها و مناطق آموزشی در تولید محتوای حوزه‌های یادگیری، برنامه‌ی درسی جدید به گونه‌ای سازمان‌دهی شده است که با شرایط و امکانات مناطق آموزشی از جمله مناطق دوزبانه هم‌خوانی داشته باشد. در واقع یکی از ویژگی‌های این برنامه، هدایت عناصر برنامه به سوی عام شدن و انطباق با شرایط محلی است. از نشانه‌های آن می‌توان به درس آزاد اشاره کرد که معلمان و دانش‌آموزان مناطق مختلف ایران می‌توانند با توجه به شرایط محلی نسبت به تولید این درس اقدام کنند. نکته‌ی دیگر آن که درس آزاد در فارسی سوم در فصل

طراحی و سازمان‌دهی بسته‌ی آموزشی فارسی سوم ابتدایی

براساس انتظارات برنامه‌ی درسی ملی و مصوبات سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، برنامه‌ی فارسی سوم ابتدایی در قالب جدیدی با عنوان بسته‌ی آموزشی تولید شده است. اجزای تشکیل‌دهنده‌ی این بسته‌ی ارتباطی موازی و تکمیل‌کننده‌ی اهداف برنامه هستند. در این بسته، چهارچوب برنامه‌ی فارسی، کتاب فارسی خوانداری، کتاب فارسی نوشتاری، کتاب راهنمای معلم، کتاب آموزش زبان فارسی، کتاب گویا، لوح‌های فشرده‌ی تبیین برنامه و معرفی کتاب فارسی و شبکه‌ی مفهومی فارسی سوم قرار داده شده است. از آن‌جا که این اجزا در کنار هم مجموعه‌ی کاملی از برنامه‌ی درسی فارسی سوم را به‌وجود آورده‌اند، بی‌توجهی به هر جزء موجب خلل در تحقق اهداف برنامه می‌شود.

«ایران من» قرار گرفته است تا این موضوع از زبان مردمان نواحی مختلف به رشته‌ی تحریر درآید.

مشارکت افراد در برنامه‌ریزی درسی فارسی سوم

یکی دیگر از ویژگی‌های برنامه‌ی درسی فارسی، استفاده از همکاری و حضور اقشار مختلف در برنامه‌ریزی و تولید مواد آموزشی است. در تدوین آن نزدیک به ۲۰ نفر از روان‌شناسان، زبان‌شناسان، متخصصان ادبیات کودک، برنامه‌ریزان درسی، زبان‌آموزان، متخصصان زبان و ادبیات فارسی، کارشناسان فناوری آموزشی، تصویرگران، خوش‌نویسان، شاعران و نویسندگان کودک و نوجوان، مدرسان دانشگاه و معلمان شرکت داشته‌اند. از همه مهم‌تر این که برای تألیف نیز از مشارکت معلمان و صاحب‌نظران بهره گرفته شده است.

انعطاف‌پذیری در برنامه‌ریزی درسی فارسی سوم

در برخی عناصر و مؤلفه‌های این برنامه راهکارهایی برای انعطاف پیش‌بینی شده است. روش‌های یاددهی و یادگیری به‌گونه‌ای مطرح شده‌اند که معلمان می‌توانند علاوه بر روش‌های پیشنهادی از روش‌های مناسب دیگر نیز استفاده کنند. در ارزش‌یابی از معلمان خواسته می‌شود برای مهارت‌های شفاهی زبان با توجه به شرایط و امکانات منطقه و توانمندی دانش‌آموزان و به تشخیص خود، نتایج عملکردی را میان مؤلفه‌های خواندن، درک مطلب، مفاهیم، نکته‌های زبانی و ادبی، معنای کلمات و عبارات در نظر بگیرند. یکی دیگر از نشانه‌های انعطاف‌پذیری در فارسی سوم ابتدایی، کاهش حجم نسبت به سال‌های گذشته است، یعنی تعداد دروس از ۲۲ درس به ۱۷ درس کاهش پیدا کرده است تا معلمان با توجه به انتظارات برنامه‌ی درسی ملی و مهارتی بودن برنامه‌ی درسی فارسی به راحتی و با فرصتی بیشتر به تقویت مهارت‌های زبانی بپردازند.

اصول حاکم بر برنامه‌ی درسی فارسی

در تدوین هدف‌ها، سازمان‌دهی محتوا، انتخاب و سازمان‌دهی روش‌ها و شیوه‌ی تدوین کتاب فارسی سوم اصولی سابه‌گستر شده‌اند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

- در برنامه‌ی درسی فارسی، اصل باید بر مهارت‌آموزی باشد.
- زبان‌آموزی باید زمینه‌ساز مطالعه‌ی مستمر در زندگی کودک باشد.
- سیر آموزش باید از زبان طبیعی کودک به سوی زبان اکتسابی و آگاهانه باشد.
- زبان‌آموزی باید زمینه‌ساز تقویت و شکوفایی خلاقیت باشد.

• موضوعات و مطالب نباید به یک محدوده‌ی جغرافیایی منحصر شود.

• محتوای کتاب فارسی باید براساس آخرین یافته‌های علمی و آموزشی باشد.

• در تمام سطوح آموزشی، خوانانویسی باید مدنظر برنامه‌ریزان، مؤلفان و معلمان باشد.

رویکردهای برنامه‌ی درسی فارسی سوم

با توجه به رویکرد برنامه‌ی درسی ملی، یعنی فطرت‌گرایی توحیدی، در این ناحیه چند رویکرد اساسی مدنظر بوده که مانند چتری هم‌ی عناصر برنامه و تولیدات آن را تحت پوشش قرار داده است:

الف) رویکرد تفکرمدار: تأکید اساسی این رویکرد پرورش مهارت‌های فکری از قبیل استنباط، تفکر انتقادی، فرضیه‌سازی، تفکر قیاسی، تفکر استقرایی، تفکر خلاق و... است. به اعتقاد روان‌شناسان و زبان‌شناسان، تفکر، رویه‌ی ذهنی و انتزاعی زبان است و تا زمانی که تفکر آدمی پرورش نیابد، نمی‌توان انتظار داشت که مهارت‌های عینی زبان، یعنی گوش دادن، سخن گفتن، خواندن و نوشتن نیز پرورش یابند و تقویت شوند. در این رویکرد زبان‌آموز فردی است که فعالانه اطلاعات را دست‌کاری می‌کند و با استفاده از آن‌ها به تفسیر و فهم معنا می‌پردازد. معلم کسی است که با تشکیل گروه‌های فعال دانش‌آموزی در کلاس، فرایند زبان‌آموزی و تفکر را زیر نظر می‌گیرد و در صورت لزوم، آنان را راهنمایی و هدایت می‌کند. فعالیت‌های خوانداری و نوشتاری کتاب و از جمله تمرین‌های پرورش خلاقیت در نوشتن به این امر کمک می‌کنند. برای مثال «چگونه می‌توانی در یک رشته‌ی ورزشی مهارت پیدا کنی؟» (درس دوم فارسی خوانداری سوم).

ب) رویکرد قابلیت‌مدار: در این رویکرد به اکتساب قابلیت‌های خاص مهارتی در ابعاد گوش دادن، گفتن، خواندن و نوشتن اهمیت داده می‌شود. دانش‌آموزان در برابر محرک‌های دیداری و شنیداری واکنش لازم را نشان می‌دهند تا به درجه‌ای معین از مهارت‌های زبانی برسند. برای مثال گوش دادن به سخنان معلم و هم‌کلاسی‌ها، توضیح درباره‌ی تصاویر، خواندن متن کتاب، پاسخ به سؤالات معلم، پاسخ به تمرین‌های نوشتاری و... از نمونه‌هایی هستند که احاطه‌ی این رویکرد را بر برنامه‌ی درسی فارسی نشان می‌دهند. **پ) رویکرد کل‌مدار:** با توجه به این رویکرد، انسان هنگام برخورد با امور، ابتدا به کل آن‌ها توجه می‌کند و پس از آن به اجزای سازنده‌ی آن کل می‌پردازد. براساس این رویکرد، در فعالیت‌های شفاهی زبان، یعنی گوش

حوزه‌ی علم، رعایت رفتارهای اخلاقی دینی و ملی (در حوزه‌ی اخلاق)، توانایی خواندن صحیح متن فارسی (در حوزه‌ی عمل).

سرفصل‌ها و موضوعات فارسی سوم

بسته‌ی آموزشی فارسی از بخش‌ها و مواد گوناگونی مانند کتاب درسی، کتاب راهنمای معلم، کتاب روش تدریس، کارتهای آموزشی، مواد آموزشی دوره‌های تربیت نیروی انسانی، نوارهای صوتی و تصویری کمک‌آموزشی تشکیل شده است. کتاب‌های فارسی اول تا ششم در دو جلد خوانداری و نوشتاری تدوین شده‌اند. این کتاب‌ها از هفت فصل کلی تشکیل می‌شوند که در پایه‌ی سوم به شرح زیر، سازمان‌دهی شده‌اند:

۱. نهادها
۲. بهداشت
۳. اخلاق فردی و اجتماعی
۴. راه زندگی
۵. هنر و ادب
۶. ایران من
۷. طبیعت.

استفاده‌ی هم‌زمان از خط خوانداری و نوشتاری

در کتاب فارسی خوانداری سه نوع خط به کار گرفته شده است: خط نسخ اصلاح‌شده، خط تحریری و خط نستعلیق. خط نسخ بیشتر برای روان‌خوانی، خط تحریری برای نوشتن و خط نستعلیق برای التذاد و حظ هنری است.

استفاده از قصه و داستان برای آموزش مفاهیم و موضوعات

معیار انتخاب داستان‌ها در کتاب فارسی خوانداری، مفاهیم و موضوعات‌اند. از طرف دیگر چون کودکان از طریق داستان

دادن و سخن گفتن و نیز خواندن متون، چه تصویرخوانی و چه متن‌خوانی، ابتدا جمله، تصویر و کلمه به دانش‌آموز ارائه می‌شود. **(ت) رویکرد جزءمدار:** براساس این رویکرد، انسان هنگام روبه‌رو شدن با امور، ابتدا به اجزای آن توجه می‌کند، سپس با ترکیب اجزاء به ماهیت کل پی می‌برد. حضور این رویکرد در کتاب نوشتاری، به‌ویژه در آموزش نوشتن، کاملاً مشهود است. مثلاً از دانش‌آموز می‌خواهند با ترکیب واژه، جمله یا متن تازه‌ای بنویسد.

هدف‌های برنامه‌ی درسی فارسی سوم

هدف‌های برنامه‌ی درسی فارسی سوم براساس الگوی هدف‌گذاری برنامه‌ی درسی ملی، یعنی پنج عنصر و چهار عرصه در دو بخش تدوین شده‌اند:

الف) هدف‌های کلی زبان‌آموزی در پایه‌ی سوم ابتدایی.
ب) هدف‌های کلی زبان‌آموزی در هر یک از فصول هفت‌گانه. در هر بخش، هدف‌ها در پنج حوزه تفکر، باور، علم، عمل و اخلاق طبقه‌بندی شده‌اند. با توجه به این‌که زبان‌آموزی ماهیت کاملاً مهارتی دارد، به حوزه‌ی مهارتی بیش از همه پرداخته شده است. مهارت‌ها نیز در چهار نوع گوش دادن، سخن گفتن، خواندن و نوشتن معلوم شده‌اند. هر یک از این مهارت‌ها به نسبت سطح دانش‌آموزان، به تعدادی پاره مهارت تقسیم شده است. علاوه بر این‌ها، اصول توالی، وسعت و جامعیت نیز مورد توجه قرار گرفته است تا از پایه‌ای به پایه‌ی دیگر، ترتیب منطقی وجود داشته باشد. مثال‌هایی از این ترتیب منطقی عبارت‌اند از: تشخیص تضادها، شباهت‌ها و تفاوت‌های واژه‌ها (در حوزه تفکر)، نگرش مثبت به مسائل ارزشی و فرهنگی، مانند احترام به سرود ملی و پرچم (در حوزه باور)، آشنایی با ساختار زبان فارسی (در

مفاهیم را بهتر یاد می‌گیرند، از داستان زیاد بهره گرفته شده است. دلایل استفاده از قصه در محتوای کتاب فارسی سوم عبارت‌اند از: آموزش راحت‌تر و محسوس‌تر مفاهیم ارزشی و دینی، آموزش غیرمستقیم نکات و آموزه‌های تعلیمی و اخلاقی، گسترش و توسعه گنجینه‌ی واژگانی و افزایش تجارب زندگی، ایجاد رغبت و علاقه به مطالعه و کتاب‌خوانی، بسترسازی برای تقویت مهارت خواندن و درک مطلب.

تقویت التذاذ ادبی و علاقه‌مندی به شعر در فارسی سوم

با توجه به این که گوش کودکان با کلام موزون مانوس است و برای برقراری ارتباط با دنیای بیرون، شعر را به سخن منثور ترجیح می‌دهند و با توجه به این که شعر بخش عظیمی از فرهنگ و تمدن گذشته‌ی ایرانی را تشکیل داده، در هر فصل از کتاب فارسی سوم، شعر مناسبی قرار گرفته است. معلم ابتدا شعرها را می‌خواند تا دانش‌آموزان فقط گوش دهند، سپس در مراحل بالاتر می‌توانند آن‌ها را به‌طور مستقل یا گروهی در کلاس بخوانند. برای آن که لذت شعرخوانی از طریق تدریس معلم و معنا کردن ابیات و تأکید بر حفظ اشعار در امتحان از بین نرود، دانش‌آموزان می‌توانند شعر موردنظر در پایان درس را به‌صورت گروهی هم‌خوانی کنند.

تقویت مطالعه و کتاب‌خوانی در فارسی سوم

در برنامه‌ی درسی فارسی به‌طور مشخص فرصت‌هایی برای تقویت مطالعه و کتاب‌خوانی پیش‌بینی شده است. در پایان هر فصل از کتاب سوم، داستانی با عنوان «بخوان و ببندیش» طراحی و برای تقویت کتاب‌خوانی و درک و فهم حاصل از مطالعه، پرسش‌هایی در انتهای هر داستان در نظر گرفته شده اند که معلم به‌طور رسمی به اجرای آن می‌پردازد. علاوه بر این، معلم می‌تواند در پایان هفته یا ماه، کتاب قصه‌ای را انتخاب کند و در کلاس بخواند. برای تأثیرگذاری بیشتر قصه در دانش‌آموزان، معلمان می‌توانند از شیوه‌های گوناگون قصه‌گویی استفاده کنند. مثلاً برای قصه‌ی فصل اول فارسی سوم یعنی «قصه‌ی تنگ بلور» می‌توان از شیوه‌ی ایفای نقش بهره گرفت.

فعال‌سازی مهارت درست‌نویسی (املا) در فارسی سوم

در کتاب فارسی نوشتاری سوم، برای فعال‌سازی املا، راهکارهای متنوعی پیش‌بینی شده است: تمرین‌های املا

مانند ساختن کلمه با پیشوند یا پسوند، تکمیل جمله با کلمه‌ی مناسب، نوشتن نام تصویر، پیدا کردن کلمات تشدیددار.

با توجه به این که در کتاب فارسی نوشتاری، تمرین‌هایی برای تقویت املا گنجانده شده، به آموزگاران توصیه شده است که در کنار املاهای تقریری تعدادی تمرین املاهای نیز طرح کنند.

اهمیت دادن به نگارش خلاق در فارسی سوم

یکی دیگر از ویژگی‌های کتاب فارسی سوم، جهت‌گیری ویژه نسبت به مهارت نوشتن پیشرفته یا نگارش و انشاست. با توجه به این که کودکان در این سنین، تخیلات را دنیای واقعی می‌پندارند و در نتیجه راحت‌تر به پرورش تخیل خویش می‌پردازند، سعی شده است ضمن اهمیت دادن به نگارش ساده مثل جمله‌سازی، نامه‌نگاری و خاطره‌نویسی، به نگارش خلاق نیز تشویق شوند. این امر نه تنها تفکر و خلاقیت را رشد می‌دهد، بلکه جرئت کودکان را برای تسلط در نوشتن نیز بالا می‌برد. مانند جمله‌سازی با تصویر، جمله‌سازی با کلمه، مرتب کردن جملات درهم‌ریخته، شرح تصویر، توصیف خیالی مثل «اگر به جای ... بودی چه می‌کردی؟».

روش‌های یاددهی و یادگیری در فارسی سوم

در برنامه‌ی درس فارسی اصل بر فعال بودن دانش‌آموزان است تا با مشارکت خود آنان، توانایی‌های زبانی تقویت شوند. بنابراین سعی شده است از روش‌هایی برای یادگیری فارسی استفاده شود که حضور دانش‌آموز را مؤثرتر و فعال‌تر سازد. روش‌های یاددهی و یادگیری به دو دسته تقسیم شده‌اند:

- الف) روش‌های عمومی** (روش‌های مشارکتی، بحث و گفت‌وگو، توضیحی، ایفای نقش، بدیعه‌پردازی، اکتشافی، حل مسئله و...)
- ب) روش‌های خاص زبان‌آموزی** (روش‌های جمله‌محور، واژه‌محور، جمله‌سازی، قصه‌گویی، نمایش خلاق، صامت‌خوانی، مستقل‌خوانی، خواندن خطایی، خواندن انتقادی و...)

ارزش‌یابی آموخته‌های دانش‌آموزان

با توجه به رویکردهای برنامه‌ی درسی فارسی (تفکرمدار، قابلیت‌مدار، کل‌مدار و جزءمدار)، ارزش‌یابی آموخته‌ها به گونه‌ای پیش‌بینی شده است که هم فرایند تفکر دانش‌آموزان سنجیده شود و هم قابلیت‌های مورد استفاده در مهارت‌های زبانی. برای سنجش قابلیت‌های مورد انتظار از آزمون‌های شفاهی و کتبی و برای سنجش فرایند تفکر و مهارت‌های ذهنی از سیاهه‌ی رفتار استفاده می‌شود.